

บทคัดย่อ

โครงการวิจัย แนวทางการพัฒนาเกษตรกรตำบลศรีเตี้ยสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนตามหลักธรรมอัทธปาจยตา เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนกระบวนการผลิตทางการเกษตรของเกษตรกรตำบลศรีเตี้ย อำเภอบ้านโฮ่ง จังหวัดลำพูน แล้วหาแนวทางการพัฒนาเกษตรกรเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนตามหลักธรรมอัทธปาจยตา กระบวนการวิจัยนั้นผู้วิจัยและทีมพี่เลี้ยงดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองตามขอบเขตที่ได้กำหนดไว้ในกรอบแนวคิดการวิจัย ผ่านการใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ และการบันทึกข้อมูลจากการประชุมทีมวิจัยการอบรมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับเทคนิคหรือวิธีการที่ใช้ในการเกษตรเพื่อลด ละเลิกการใช้สารเคมี เวทีสัญจรในพื้นที่เกษตรกร และเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเกษตรกรอื่นในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน แล้ววิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและสถิติเชิงบรรยาย

ผลการวิจัย พบว่า เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการทั้งหมดมีจำนวน 56 คน จาก 43 ครัวเรือนมีจำนวนสมาชิกในครอบครัวเฉลี่ยครอบครัวละ 4 คน มีรายได้เฉลี่ยต่อปีประมาณ 189,680 บาท โดยแบ่งเป็นรายได้จากการเกษตร 126,330 บาท และรายได้อื่น 61,958 บาท ด้านค่าใช้จ่ายในครัวเรือนต่อปีพบว่าค่าใช้จ่ายเฉลี่ยครัวเรือนละ 121,850 บาท โดยแบ่งเป็นค่าใช้จ่ายด้านการเกษตร 44,286 บาท ค่าใช้จ่ายอื่น 78,263 บาท และมีหนี้สินเฉลี่ยครัวเรือนละ 233,960 บาท จำนวนพื้นที่เพาะปลูกของเกษตรกร (N=43 ครัวเรือน) มีจำนวนทั้งสิ้น 336.20 ไร่ เฉลี่ย 7.82 ไร่ต่อครัวเรือน โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่ปลูกลำไยทั้งหมดจำนวน 175.50 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 52.20 ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด เฉลี่ย 4.08 ไร่ต่อครัวเรือน พื้นที่ปลูกมะม่วงทั้งหมดจำนวน 119.60 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 35.57 ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด โดยปลูกเฉลี่ยครัวเรือนละ 2.78 ไร่ แต่มีพื้นที่ปลูกพืชผักทั้งหมดเพียง 29.20 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 8.69 ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด โดยปลูกเฉลี่ยเพียงครัวเรือนละ 0.68 ไร่ และมีพื้นที่ปลูกข้าวทั้งหมดจำนวน 4 ไร่ จากเกษตรกรรายเดียวเท่านั้น คิดเป็นร้อยละ 1.19 ของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด ส่วนเกษตรกรรายอื่นไม่มีพื้นที่ในการปลูกข้าวเลยและมีพื้นที่ของเกษตรกรอีกรายหนึ่งที่ปลูกต้นสัก จำนวน 23 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 6.84 ของพื้นที่ทั้งหมด

วิธีการเกษตรเดิมของเกษตรกรตำบลศรีเตี้ยเคยปลูกข้าว ถั่ว โดยจะปลูกถั่วก่อนที่จะปลูกข้าวแล้วทำการไถกลบเป็นปุ๋ย ซอก (ย่า) ให้น้ำก่อนทำนาทำให้ไม่มีหญ้า ไม่มีวัชพืชหรือแมลง ปลูกผักที่ใช้บริโภคตามรั้วและคันนา หลังจากปลูกข้าวเสร็จจะปลูกหอมแดงและกะหล่ำปลี เมื่อก่อนใช้สารเคมีการเกษตรบ้างเล็กน้อยมาเริ่มใช้สารเคมีมากขึ้นเมื่อประมาณปี 2520 หลังจากเปลี่ยนที่นามาปลูกลำไยเนื่องจากขาดแหล่งน้ำการเกษตรและปริมาณน้ำธรรมชาติไม่มากเหมือนในอดีตเพราะลำเหมืองถูกถมไปเป็นถนน จึงต้องสูบน้ำใต้ดินขึ้นมาใช้แล้วประสบปัญหาน้ำมันแฉงเมื่อมีคนปลูกลำไยแล้วให้ผลผลิตและรายได้ที่ดีจึงหันมาปลูกลำไยกันหมด จากนั้นต่างก็มุ่งกับการผลิตลำไยของตนจน

ขาดแคลนแรงงานจนต้องจ้างงานโดยไม่มีการลงแขกเอววันกันเหมือนก่อน ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น จึงหันมาใช้สารเคมีการเกษตรเพื่อความเร็วและลดต้นทุน และแทบไม่มีการปลูกผักไว้บริโภคเลย ท้องนาผืนดินเต็มไปด้วยสารเคมีที่เป็นพิษทำให้ไม่มีสัตว์และแมลงที่กินได้จากท้องนาอีกต่อไปการทำการเกษตรเป็นการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกเกือบทั้งหมดทั้งสารเคมีสารอินทรีย์ทางการเกษตรและเมล็ดพันธุ์ มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพและเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้ด้วยตนเอง มีการพึ่งพิงเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น รถไถ ในการไถพรวนดินส่วนเมล็ดพันธุ์หรือกล้าพันธุ์พืชท้องถิ่นที่มีอยู่ ได้แก่ พริกข้าว ถั่วฝักหอม ถั่วพู บวบ กระเจี๊ยบเขียว พริกหนุ่ม ข้าวโพดฟักทอง พริกชี้หนู ถั่วฝักยาว มะเขือเปราะ มะเขือแจ้ แตงกวา ถั่วลันเตา งามุมิปัญญาท้องถิ่นที่เคยใช้ในการทำการเกษตรนอกจากการการชอก (ย่ำ) หนุ๋นาก่อนทำนาแล้วมีวิธีเพาะกล้าผักหวานป่าด้วยการบ่มเมล็ดในกระสอบก่อนนำไปเพาะ

จากเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการทั้งหมดจำนวน 43 ครัวเรือน มี 11 ครัวเรือนเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนคิดเป็นร้อยละ 25.58 โดยมีวิถีคิดและวิถีการผลิตทางการเกษตรที่เปลี่ยนแปลงไป คือ มีการปลูกพืชที่หลากหลายมากขึ้นร่วมกับการเลี้ยงสัตว์จากเดิมที่เน้นการผลิตเชิงเดี่ยวด้วยการปลูกมะม่วงหรือลำไยเพียงอย่างเดียว และมีการทดลองปรับเปลี่ยนพื้นที่การผลิตเป็นแบบอินทรีย์ มีรายได้ประจำที่เพิ่มขึ้นด้วยการปลูกพืชผสมผสานหรือร่วมกับการเลี้ยงสัตว์ และทั้งหมดมีรายจ่ายในครัวเรือนที่ลดลงเนื่องจากอย่างน้อยมีการปลูกผักไว้สำหรับบริโภคในครัวเรือนทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจได้และทำให้มีความมั่นคงและสามารถพึ่งตนเองได้ทางจิตใจตามมาหรือมีความมั่นใจในวิถีทางของเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้น มีความต้องการที่จะพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี มีแนวคิดที่ต้องการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเพื่อผู้อื่นคือเพื่อครอบครัวและผู้บริโภค คือ คำนึงถึงความปลอดภัยหรือผลจากการทำการเกษตรของตนที่จะกระทบต่อผู้อื่นมากขึ้น หรือกล่าวได้ว่าการยึดมั่นตามหลักธรรมอหิ่ปปัจจยตาในด้าน “ผลที่เกิดขึ้นจากความเป็นไปนั้นๆ” และยังคงยึดการพึ่งตนเองได้ทางสังคมคือ เริ่มนึกถึงการผลิตที่มีไว้เพื่อแบ่งปันนอกเหนือจากการผลิตเพื่อขายและผลกำไรเพียงอย่างเดียวครัวเรือนจำนวน 41 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 95.35 มีการปลูกพืชผักที่หลากหลายเพิ่มขึ้นตามระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและมีการพึ่งตนเองตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงในด้านใดด้านหนึ่งแต่ยังไม่พบการยึดมั่นตามหลักธรรมอหิ่ปปัจจยตาข้อใดใด โดยเกษตรกรเริ่มหันมาปลูกพืชผักปลอดภัยไว้เพื่อบริโภคและลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนในพื้นที่การเกษตรของตน โดยปลูกแทรกในสวนลำไยหรือสวนมะม่วง หรือปลูกเพิ่มในพื้นที่อยู่อาศัย จากเดิมที่ตลอดระยะเวลา 20 ปี ที่หันมาปลูกลำไยและมะม่วงเกษตรกรไม่ปลูกพืชผักไว้บริโภคเลย และในครัวเรือนจำนวนนี้ ยังสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านใดด้านหนึ่ง โดยอย่างน้อยสามารถพึ่งตนเองได้ด้านเทคโนโลยี ด้วยการทำปุ๋ยหมักน้ำหมักชีวภาพ การขยายเชื้อไตรโคเดอร์มาด้วยตนเอง เห็นความสำคัญของพืชพันธุ์พื้นบ้านมากขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากการแลกเปลี่ยนพันธุ์ผักพื้นบ้านซึ่งกันและกัน และการเก็บคัดเลือกเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านเพื่อการเพาะปลูกในครั้งต่อไป ซึ่งช่วยให้เกษตรกรลดการใช้สารเคมีการเกษตรและการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกได้ แต่ทั้งนี้ก็เป็นไปเพื่อการลดต้นทุนการผลิตของตนไม่ได้เป็นไปเพราะคำนึงถึงผลที่จะตามมาจากการกระทำของตน เนื่องจากเกษตรกรยังมีความกังวลค่อนข้างสูงและไม่มั่นใจที่จะเลิกใช้สารเคมีแล้วปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางการเกษตรทั้งหมดเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนซึ่งแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรในกลุ่มนี้ยังคงไม่มีความมั่นคงหรือมีความสามารถในการพึ่งตัวเองได้ทาง

จิตใจ เพราะยังไม่แน่ใจว่าจะสามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ แม้มีความหลากหลายทางชีวภาพเพิ่มขึ้นในการผลิตตามระบบเกษตรกรรมยั่งยืนแต่ยังไม่เข้าถึงการเปลี่ยนแปลงตามหลักธรรมชาติที่ปัจจัยตาเลย

แนวทางการพัฒนาเกษตรกรสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนตามหลักธรรมชาติที่ปัจจัยตา
เนื่องจากเกษตรกรเกือบทั้งหมดถึงร้อยละ 87.77 ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมดปลูกลำไยและมะม่วง ซึ่งเป็นพืชที่สร้างรายได้หลักให้แก่เกษตรกรในตำบลศรีเตี้ยตลอดระยะเวลาเกือบ 20 ปีที่ผ่านมา การพัฒนาเกษตรกรให้เข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างทันทีทันใดจึงไม่สามารถทำได้ เนื่องจากเกษตรกรมีความกังวลและไม่มั่นใจว่าจะมีรายได้พอเลี้ยงครอบครัวได้ ดังนั้นแนวทางการพัฒนาเกษตรกรตำบลศรีเตี้ยให้เข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ที่น่าจะมีความยั่งยืนและสอดคล้องกับบริบทของพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย จึงควรเริ่มจากการปลูกพืชผักเพิ่มลงไปในพื้นที่การเกษตรเดิมระหว่างต้นลำไยหรือมะม่วงเพียงเพื่อไว้บริโภคในครัวเรือนก่อน แล้วจึงค่อยๆ ลด ละ เลิกการใช้สารเคมี การเกษตร หรือแบ่งพื้นที่ทดลองผลิตลำไยแบบอินทรีย์พร้อมๆ กับเพิ่มการปลูกพืชผักหรือสมุนไพรแทรกเข้าไประหว่างต้นลำไย หากเกษตรกรพบว่าเป็นแนวทางที่ทำให้สามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจแล้วเกษตรกรก็จะมีความมั่นใจและมั่นคงในการก้าวเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างเต็มรูปแบบต่อไป